

Könyvek a téren

Szigeti Lászlóról és a Kalligramról

KALLIGRAM – 25 ÉV

Jusson eszünkbe: amikor beindult a Kalligram, az 1990-es évek elején, éppen megszűnt a Szépirodalmi Könyvkiadó, és valószínűnek látszott, hogy a Magvető is hasonló sorsra jut. 1989 előtt ez a két kiadó volt feljogosítva kortárs magyar – egészen pontosan: magyarországi – szerzők munkáit kiadni. Voltak a szomszédos országokban is magyar könyvkiadók, de ők az adott ország magyar szerzőit publikálták. Elképzelhetetlen lett volna, hogy egy magyarországi szerző könyvét a bukaresti Kriterion jelentesse meg, vagy hogy egy romániai magyar (esetleg nem is magyar) író könyve a pozsonyi Madáchnál lásson napvilágot.

Úgy látszott, hogy a cenzúra megszűnésével a folyamatosság is megszakad a régi és az új könyvkiadás között, és veszendőbe megy a két régi kiadónál évtizedek alatt felhalmozódott szakmai tudás és tapasztalat. Volt olyan nézet, amely szerint erre az új viszonyok között nincs is szükség.

1989-ben egyik napról a másikra áttekinthetetlenül sok könyvkiadó és folyóirat alakult meg. Emlékezzünk az utcai falragaszra: „Van egy jó kézírata? Hozza be nekünk!” A szabadság mámore a káosz érzetével párosult. Évekbe telt, mire nagyjából világossá vált, melyik kiadó marad meg, és melyik sülyed el, melyik blöff, és melyik hoz létre tartós értéket, illetve melyik foglalkozik szépirodalommal, melyik művészettel vagy inkább társadalomtudománnyal.

Ugyanakkor a régóta dédelgetett ábrándok, spontán ötletek, ízlésítéleten alapuló döntések zűrzavaros megvalósítása közepette minden új könyvkiadó bizonygatta, hogy megvan a „profilja”, és csakugyan törekedett is a „profil” kialakítására – nagyjából a régi értelemben, ahogyan azt a Kiadói Főigazgatóság 1989 előtt megkövetelte az állami kiadóktól.

Ehhez képest állított valami lényegesen mást a színre lépő Kalligram, és ezt a lényegesen mást át is ültette a gyakorlatba. Változó határfokkal, de folyamatosan és mindent összevéve sikeresen. Átlépte az országok, a kultúrák és a nyelvek közti határvonalakat. Egyszerre lett magyar, szlovák és szlovákiai magyar könyvkiadó, aztán még pesti is. Kiváló magyar szerzőket kezdett publikálni, de néhány év alatt azt is elérte, hogy a szlovák és a cseh irodalom a magyar olvasók számára megszűnjön homályban derengő egzotikum lenni. Nagyjórészt mai vagy tegnapi szerzőket adott ki, de kortársainkká tette a klasszikusokat is. Adott ki a szépirodalom mellett filozófiát, irodalomtudományt és történelmet is, azon belül szlovákiai történelmet. A tudományos igényű életmű-kiadásokkal fehér foltokat tünte-

KALLIGRAM

tett el. És még sorolhatnám, de inkább azt jegyzem meg, hogy az általam használt múlt idő folyamatos múlt, amely magában foglalja a jelen pillanatot is.

A Kalligram kezdettől fogva szintetikus profilra törekedett, anélkül, hogy programja valaha is amorffá vagy diffúzá vált volna. Kultúrák és észjárások közti párbeszédre törekedett, miközben erős állításokat fogalmazott meg irodalomról és történelemről nemcsak könyveinek tartalma révén, hanem már a szerzők és a címek puszta listájával, sőt a könyvek külsejével is. Folyamatos, rendszeres műhelymunkára törekedett, és olyan személyiségeket vonzott magához – a névsor hosszú volna –, akik hozták vagy felépítették műhelyüket, illetve saját személyükben voltak műhely.

Nem szeretem a felsőfokot kizáró értelemben használni, ezért nem állítom, hogy a Kalligram a legilyenebb vagy legolyanabb. Annyi biztos, hogy húsz éve folyamatosan ott van a legjobb és legfontosabb magyar kiadók között, és úgy sejttem – nyelvismeret híján nem tudhatom –, hogy ez a szlovák olda-

lon is így van. Viszont a Kalligram kétlakiságát, amelyen szintetikus jellege alapul, másik határon túli magyar kiadó nem tudta, nem is igazán próbálta megismételni. Egyszeri példa, holott jót tenne a térségnek, ha több hasonló több kultúrájú, több székhelyű kiadó működne a Kárpát-medencében. (Egyetlen távoli hasonlóság jut eszembe, Heckenast Gusztáv pesti kiadóvállalata, amely a reformkor magyar írói mellett jeles osztrák írók műveit is kiadta, németül és magyarul egyaránt, köztük Adalbert Stifter munkáit. A Kalligram azáltal, hogy megjelentette Stifter főművét, a *Nyárutó* című regényt, Heckenast örökségét is óhatatlanul átvette.)

Ahhoz, hogy a Kalligram egyszerre két országban sikeresen működhessen, méghozzá hosszú távon, a nagy szellemi tekintélyű alapítókön és a rátermett munkatársakon kívül szükség volt egy integratív személyiségre is, aki összefogja és mozgásban tartja a kiadót. Ő pedig Szigeti László.

Nem feladatom, hogy részletes portrét rajzoljak róla, viszont röviden összefoglalom azt a néhány tulajdonságát, amelyek alapján érthetővé válik az irodalmi közéletben játszott szerepe.

Először is: szereti a szerzőket és a könyveket. Mindig csodáltam, milyen odaadással fordult Szigeti egy-egy szerző felé, mennyire igyekezett, hogy egész lényét áttekinthesse. Meghitt pillanatokot tudott teremteni, ugyanakkor mindig is távol állt tőle a bizalmaskodás. Fellépésében mindig éreztem egyfajta sármos eleganciát, ami azt is jelenti, hogy jól kommunikál. Meg azt is, hogy felismeri és tiszteli az értéket.

Ugyanakkor, és ez a második, jó gyakorlati érzéke van, ami egyszersmind diplomáciai érzék is. Ügyességét, széles látókörét, szerteágazó kapcsolatait a kiadó javára fordította.

Harmadszor pedig, kissé általánosan azt mondhatom róla, hogy európai személyiség. Konkretabban: olyan magyarság- és Közép-Európa képe van, amely nem illeszkedik semmilyen nacionalista diskurzushoz vagy ellendiskurzushoz. Világról alkotott képe a megértés aktusaiból épül fel, mindig a dolgot, az eseményt vagy a személyt magát nézi és értékeli. Konkrétan gondolkodik, mégis igen határozott elvei vannak. Ezzel magyarázható, hogy miközben létrehozta és működtette a magyar kultúra egyik igen fontos faktorát, el tudta magát fogadtatni a szlovák és a cseh közéletben is.

Próbálom elképzelni Szigeti Lászlót azokban az években, amikor még nem ismertem. Amikor én tizenéves voltam, ő pedig fiatal felnőtt. Amikor én az első színpadi jeleneteimet írtam, ő pedig színházi ember volt. Amikor én könyvtárakban és antikváriumokban kutattam Hrabal itthon hozzáférhető munkái után, ő pedig szóra bírta Hrabalt, és kiszedte belőle a *Zsebcslek* történeteit.

Ha viszont felidézem alakját, azt a személyt, akit ismerek, elsőnek a tér jut eszembe, a pesti Vörösmarty tér a könyvhét standjaival. És mindjárt utána a Rákóczi úti Szlovák Intézet emeleti nagyterme a Kalligram könyvbemutatóival, továbbá a nagyterem előtere és oldalfolyosója a bemutatók utáni társasérettel.

Szigeti Lászlóval ritkán beszélgettem négy szemközt. Ez azt jelenti, hogy amikor felidézem az arcát, majdnem mindig ott van egy vagy több másik arc is mellette. Szigeti László és Balassa Péter. (Ő mutatott be Szigetinek 1992 június elején, természetesen a téren, a Gerbeaud teraszán. Szigeti, úgy emlékszem, Esterházy János politikai pályájáról beszélt: lenyűgözött a szavai mögött álló tudás, de még inkább az, hogy mindez nem történészként, hanem állampolgárként és egy későbbi nemzedék tagjaként tudja.) Ő és Mészöly Miklós, ő és Polcz Alaine. (Ez két különböző történet. Az egyik az 1990-es évek első felében, a másik egy évizeddel később játszódik, legalábbis az én emlékezetemben.) Ő és Szegedy-Maszák Mihály, ő és Esterházy Péter. Ő és Adamik Lajos, ő és Mészáros Sándor. Utóbbiak említése már a Szigeti Lászlóhoz és a Kalligramhoz fűződő munkakapcsolataimat is felidézi.

Húsz éven át, 1992-től 2011-ig a Jelenkor Kiadónál láttak napvilágot a könyveim. A rákövetkező évben az *M. L., a gyilkos* című kötet már a Kalligramnál jelent meg, ezt azóta két regény követte. Mégsem volna egészen pontos azt állítani, hogy 2012 óta vagyok a Kalligram szerzője. Mert például a *Testvériség* című regénytrilógiát már 2007 elején kiadta a Kalligram, szlovákul, Eva Andrejčaková átültetésében. Ezáltal pedig a Kalligram szerzőjévé váltam, még ha a „magyar író szlovákul” kategóriában is.

Közben fordítottam is a Kalligram számára. Gyakorló műfordítóként meg vagyok győződve róla, hogy a fordítás is szerzőséget létesít. Vagy legalábbis a fordító és a kiadó munkakapcsolata ugyanúgy működik, mint a szerző és a kiadó közötti. Ebben az értelemben a fordítások révén is szerzői jellegű kapcsolatba kerültem a Kalligrammal, még mielőtt a saját könyveimet odavittem volna. Szigeti felkérésére fordítottam a Kalligramnak Christoph Ransmayr *A repülő hegy* című prózaversben írt regényét, megjelent 2008-ban.

Még javában fordítottam Ransmayr regényét, amikor Adamik Lajos és én megkérdeztük Szigetitől, kiadná-e a Grimm testvérek német mondagyűjteményét, a híres mesegyűjtemény valamivel tudományosabb jellegű párdarabját, ha a mesék után azt is lefordítanánk. Ő és Mészáros Sándor örömmel fogadta a javaslatot (volt egy jó hangulatú beszélgetésünk a Nyugati tér egyik teraszán). Elvégeztük a fordítást a szokásos fele-fele arányban, és a *Német mondák* meg is jelent 2009 elején.

Éppen ekkor járt le a mesegyűjtemény joga a Magvetőnél, mi pedig, Lajos és én úgy láttuk, hogy jó lenne, ha a *Családi mesék* újabb kiadásai a Kalligramnál jelennének meg, a mondagyűjteménnyel párhuzamosan, hasonló borítóval és tipográfiával. A Kalligram urait, Lacit és Sanyit nemigen kellett győzködni: tudták, hogy míg a mondagyűjtemény inkább csak presztízsnyereséggel jár, a mesék összkiadása pénzt is hoz a házhoz. Az új tördelés viszont jó alkalom volt nekünk, fordítóknak, hogy ismét összevessük a mesék magyar szövegét az eredetivel. Elvégre a mesefordítások régen készültek, még az 1980-as években, amikor úgy képzeltük, hogy az alsófrank vagy alemann tájszólásban írt meséket magyar tájszólással vagy archaizálással kell ízéssé tennünk. Erről az érthetőség kedvéért lemondunk az új változatban, a kétszáz mesét pedig kiegészítettük a gyűjteményben szereplő tíz gyereklegendával, amely az 1989-es első magyar kiadásba még nem kerülhetett be.

Ez az írás a Kalligramról és Szigeti Lászlóról szól, így nem fér bele az Adamik Lajossal közösen készített fordítások most már harminc évre visszanyúló története. A Grimm testvérek gyűjteményeiről is csak a Kalligram miatt beszéltem viszonylag részletesen. Nemcsak az említett két kötet jelent meg a Kalligramnál, van egy harmadik is: az az ötven mese, amelyet a fivérek az újabb

és újabb kiadások előkészítésekor kirostáltak a gyűjteményből, és más, megváltozott ízlésüknek inkább megfelelő mesékkel pótolták őket. Nincs tudomás róla, hogy ez az ötven mese, amely tekinthető a teljes mesegyűjtemény apokrif alrendszerének, önálló kötetként korábban valaha is megjelent. Szövegeiben – különösen a véglegessé csiszolt, kiérlelt mesékhez képest – sok a kezdetlegesség és a bizonytalanság. Viszont éppen ezek teszik izgalmassá, mert ezek fényében látszik, hogyan fejlődött munka közben a fivérek meseértelmezői észjárása.

Itt jegyzem meg, hogy nemcsak Kalligram-szerző vagyok, hanem Kalligram-kiadványok olvasója is. (Valamint a hasonló nevű folyóiraté, amely szellemi műhelyként csak részben azonos a kiadóval: olyan minőségeket is megjeleníthet, amelyek a könyvekbe nem férnek bele.) Nem találgatom, hogy a mostanáig megjelent Kalligram-kötetek mekkora hányadát olvastam az elmúlt huszonöt év során. Ha minden évben húszat (ennyit biztosan, valószínűleg többet is), akkor az annyi, mint ötszáz. Elvileg a teljes termés negyede. Csakhogy ez nem sokat mond, mert ugyanúgy Kalligram-könyv Balla Zsófia *A nyár barlangja* című százoldalas verseskötete,

mint Komoróczy Géza *A zsidók története Magyarországon* című kétezeröttszáz oldalas monográfiája, és mind a kettő fontos olvasmányom volt.

Inkább azt emelném ki, hogy az én munkámban is egyenrangúnak tartom az írást és a fordítást, és ugyanígy a Kalligramban is egymást erősítik a magyar és nem magyar szerzők, a magyarul írt és más nyelvből fordított művek. Ugyanez mondható el klasszikus és kortárs alkotások viszonyáról is. Goethe és Kleist, Krúdy és Kosztolányi ugyanúgy Kalligram-szerző, mint Péterfy Gergely vagy Csobánka Zsuzsanna, legfeljebb annyi a különbség, hogy utóbbiak felolvasásaira be is ülhetnek.

Beszélnem kell a pozsonyi és a pesti műhely dualizmusáról is. Mészáros Sándort negyven éve ismerem, 1977-ben találkoztunk először a hódmezővásárhelyi laktanyában. Később, az Alföld szerkesztőjeként rendszeresen közölte írásaimat. Az ezredforuló után a Jelenkor Kiadó volt az összekötő kapocs: Sanyi a Jelenkor pesti irodáját vezette, mielőtt átment a Kalligramhoz. Amikor pedig a Jelenkornál nem volt maradásom többé, Szigeti mellett az ő személye is közrejátszott abban, hogy a Kalligramot választottam kiadómnak. De nem ezért, hanem földrajzi okokból állok a szakasz pesti végén. A pesti Tűzoltó utcába villamossal járok (gyakran), a pozsonyi Staromestskába vonattal (ritkábban). Ennek az internet korában nincs nagy jelentősége, Hrapka Tiborral akkor is kiválóan együtt tudok dolgozni (rendszeresen), ha hónapokig nem találkozom vele.

Az én Kalligram-beli műhelymunkám javarészt Pesten zajlik. Mészáros Sándor és Hrapka Tibor mellett mindenképpen említendő Tóth-Czifra Júlia is, aki *Faust*-fordításom sajtó alá rendezése során – kivételesen leírok egy „leg”-et – az eddigi írói pályámon látott legnagyobb, legértékesebb szerkesztői teljesítményt nyújtotta. Egy nagy terjedelmű, összetett tipográfiájú könyvet úgy munkált meg, hogy egyáltalán nem maradt benne hiba, és munka közben seregnyi olyan észrevételt tett, amelyeken mindig el kellett gondolkodnom, akár elfogadtam őket, akár nem. Ugyanilyen lelkiismeretesen dolgozott a *Hamis tanú* című regényem szerkesztésekor is, de az nem volt olyan bonyolult feladat, mint a *Faust*, és addigra már megvolt a közös munka tapasztalata is, például nem kellett elmagyaráznom, mit jelent a p. í. h. rövidítés („próbáljuk így hagyni”). Ugyanakkor láttam és hallottam, hogy

Szigeti azokra a kalligramos könyvekre is büszke, amelyek nem az ő irányítása alatt készültek. Magam is azt gondolom, hogy a Kalligram szellemiségének folyamatos a fejlődése.

Éppen ezért nem érdemes találgatni, miképpen alakul ez fejlődés a továbbiakban, a most lezajlott változások után. Elvégre a magyar és a nem magyar irodalom fejlődését sem jósolhatjuk meg, márpedig ez kölcsönhatásban áll a kiadói térkép módosulásaival.

Harminc-nyolcvan évvel ezelőtt egy kezdő író a Szépirodalmi és a Magvető között választhatott. Az egyiket egy elaggott, gyáva polgár és gyenge író, a másikat egy kényszervallatási tapasztalatokkal rendelkező elhárítótiszt vezette. 1989 után következett a bőség zavara és az irodalom belső elbizonytalanodása. Azóta visszazúkultek a lehetőségek: elsovadt a kritikai élet, és a nyomtatott könyv hívei, készítői, olvasói defenzívában érzik magukat. Abban is vannak, de még lesznek is jó sokáig, minden belátható időn túl. Azaz lesznek, mert nem tudnak nem lenni könyvek és könyvkiadók.

Manapság három kiadó játszik központi szerepet az irodalmi közéletben: a Magvető (amely nem azonos a régi Magvetővel), a Jelenkor (amely a Libri csoport része) és a Kalligram. Vannak továbbá jó nevű, de kis kapacitású kiadók, amelyek kortárs magyar műveket publikálnak, és vannak az írószervezetek könyvsorozatai. Egy mostani pályakezdő írónak ebben az erőterben kell tájékozódnia.

És megfordítva: minden számottevő kiadónak folyamatosan kell találnia új tehetségeket. Itt fontos szerepet játszik a kiadó vezetőjének intuíciója: nem elég a kezdő író kéziratát jónak találnia, azt is fel kell becsülnie, mennyi alkotói potenciál, mennyi tartalék energia van a tehetségesnek ígérkező fiatal szerzőben. A Kalligram újabb szerzői között láttam olyanokat, akik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, de az ő megjelent munkáik is minőségről tanúskodnak, a meg nem jelentekről pedig ne essék szó. És láttam olyan kalligramos szerzők debütálását is, akik azóta stabil befutók, mint például Gerőcs Péter, Kötter Tamás, újabban Jászberényi Sándor. Külön történet a velem egyidős Barnás Ferencé, akinek első regényét még a hőskorban, az 1990-es években adta közre a Kalligram, majd pedig, hosszú kitérő után, a következő kalligramos regényére kapta meg az AEGON-díjat.

Általánosságban annyi elmondható, hogy mint az egyes alkotóknak, ugyanúgy a szellemi műhelyeknek is fenn kell tartaniuk a folyamatosság és a megújulás egyensúlyát.

A magyar kultúrában viszonylag ritka, hogy egy könyvkiadó vagy egy folyóirat több nemzedéken át fennálljon, és megőrizze jelentőségét. Szubjektíven fogalmazva: a Nyugat esetét jellemzőbbnek érzem, mint a Korunkét. Szokás a Nyugat nemzedékeiről beszélni, de valójában csak egy nemzedék életét fogta át, az elsőét, őket nem élte túl. A Korunk kilencven éve megvan (leszámítva tizenhét év szünetelést), de sem az ő alakulásában, sem az őt környező szellemi közegében nincs meg a folyamatosság.

Vagy, hogy a Holmi példáját említsem: ott ugyanúgy negyedszázad nagyszerű eredményei készítenek számvetésre, mint a Kalligram esetében, csak éppen más a mérleg. Nem azt mérlegelem, milyen hatással volt a Holmi 1989 és 2014 között a magyar irodalomra (ez külön tanulmány lehetne), hanem egyszerűen csak megállapítom, hogy a szerkesztőségnek huszonöt év alatt nem sikerült utánpótlást kinevelnie, és amikor bekövetkezett az előre látható kifáradás, lehúzták a redőnyt.

Erre a problémára a Kalligram szerencsejobb megoldást talált. Úgy látom, adottak a személyi feltételei annak, hogy huszonöt év múlva is a magyar irodalmi közélet meghatározó tényezője legyen. Ennek persze másfajta feltételei is vannak. Például az, hogy ne következzen be olyan általános válság, amely elsöpri a kortárs kultúrát. Vagy hogy ne kerüljön sor az irodalom olyan mértékű presztízsveszteségére, amely miatt elfogy a könyvek és a kiadók körül a levegő. Vagy hogy a közoktatás riasztó hanyatlása ellenére se maradjon minden potenciális olvasó analfabéta, legfeljebb minden második. De ezek a szempontok már túlmutatnak a Kalligram szerepének értékelésén. ■ ■ ■